

© Яцишина Г. А.

Так мы приходим к неизбежному (по крайней мере, для нас лично) выбору в пользу *контрадикторной*, а не тотализирующей теории преступления. Она предпочтительна в силу своей историчности: мы не знаем, что и почему будет объявлено преступлением завтра, но наверняка это новое преступление изменит мир. К лучшему, к худшему ли, но только через преступление может развиваться земная жизнь человека. Попытки заморозить это развитие скрижалями тех или иных ценностей (от 10 заповедей до сверхчеловека) обречено на крах. Человек навсегда стал субъектом, т.е. *пределом самого себя*.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика. — М.: Научный мир, 2003 — 374 с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4 т. (Серия «Философское наследие»). — М.: Мысль, 1975—1983. // Т. 1. / Ред. и вступ. ст. В. Ф. Асмуса. — 1975. — 552 с.
3. Бентам, И. Введение в основания нравственности и законодательства. М.: РОССПЭН, 1998 - 415 с.
4. Платон. Собрание сочинений. В 4 т. / Под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. — М.: Мысль. 1990—1994. // Т. 3. 1994. — 656 с. — (Серия «Философское наследие»)
5. Райнах Адольф. Собрание сочинений. — М., Дом интеллектуальной книги, 2001. — 482 с.
6. Bond Henry, Lacan at the Scene. — Cambridge, Mass: The MIT Press, 2009 — 256 pp.

Яцишина Г. А. — здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 121.7+34

КОНЦЕПТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ВЛАСНОСТИ У ВИМІРАХ «ВІДКРИТОГО» СОЦІУМУ

В статті розглядається проблема інтелектуальної власності в контексті розвитку творчої, інтелектуальної діяльності. Аналізується поняття «інтелектуального потенціалу» суспільства як умови розвитку людини.

Ключові слова: інтелект, творчість, інтелектуальна праця, творча діяльність, інтелектуальна власність, інтелектуальний потенціал.

КОНЦЕПТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ИЗМЕРЕНИЯХ «ОТКРЫТОГО» СОЦИУМА

В статье рассматривается проблема интеллектуальной собственности в контексте развития творческой, интеллектуальной деятельности. Анализируется понятие интеллектуального потенциала общества как условия развития человека.

Ключевые слова: интеллект, творчество, интеллектуальный труд, творческая деятельность, интеллектуальная собственность, интеллектуальный потенциал.

THE CONCEPT OF INTELLECTUAL PROPERTY IN DIMENSIONS OF "OPEN" SOCIETY

The article explores a problem of intellectual property rights in the context of creative intellectual activity. The concept of "intellectual capacity" of society as a condition of its development is analyzed.

Keywords: intelligence, creativity, intellectual work, creative work, intellectual property, intellectual potential.

Вступ. Існує розповсюджене переконання, що кожна діяльність є по-своєму креативного (творчою). Однак таке твердження занадто узагальнює розуміння сутності інтелектуально-творчого продукту, отожднює його з предметно-фізичною діяльністю. Продукт інтелектуальної, творчої праці *неможливо* привласнити «реально», «безпосередньо» саме тому, що він в принципі не може слугувати об'єктом індивідуально-приватного споживання. Винахід, ідею, задум, теорію неможливо використати як побутовий предмет.

Проте можуть виникати заперечення, особливо з позицій розсудкової, «буденної» свідомості: невже наукові ідеї, винаходи, картини, книги, витвори мистецтва не купуються і не продаються

так само, як предмети першої необхідності? Невже інтелектуали користуються грошима інакше, ніж працівники «нетворчої» праці? Але тут є певні особливості. Предмет мистецтва, наприклад картину, можна купити. Їй дійсно можна назначити ціну, як і її творцю. Але купити картину ще не означає *спожити її*. Що означає взагалі слово «спожити»?

Виклад основного матеріалу. Дійсно, будь-який предмет споживається у відповідності зі своєю сутністю. Ті чи інші відчуття, які виникають в результаті «споглядання» чи «слухання», не будуть звичним «реальним» споживанням цих «продуктів». Твори мистецтва, як і твори науки, котрі є результатом діяльності людського духу, реально споживаються тільки тоді, коли «споживач» піднімається до вершин розуміння людьми один одного і «самого себе». Що створює відповідне інтелектуальне «поле», в якому здійснюється власне інтелектуально-творча діяльність і в підсумку формується інтелектуальна власність. Здатність до інтелектуального споживання не вроджена, а набувається людиною в силу того, як вона в своїй діяльності піднімається до закладеного в цих предметах вже досягнутого людством рівня самосвідомості. В іншому випадку споживання буде чисто номінальним, формальним. Якщо готовність до споживання предметів першої необхідності обумовлена особливостями нашого організму, а тому і відтворюється немовби автоматично разом з фізичним відтворенням нашого органічного тіла, то здатність до споживання продуктів інтелектуально-творчої праці виникає й розвивається тільки в процесі активної участі в їх *виробництві і відтворенні*. Це означає, що «продукти творчої діяльності є *безпосередньо* суспільними не тільки по характеру їх виробництва, але і по характеру їх споживання. Тобто не тільки інтелектуально-творча робоча сила, але і продукти її діяльності не містять суперечності суспільного виробництва і приватного споживання, без якого неможливе перетворення предмету в товар» [2, с. 10].

Безперечно, в інтелектуала, по суті, можна купити тільки його «продукт» – ідеї, знання, теорії, витвори мистецтва тощо. Зазначимо, що найбільш яскравою особливістю інтелектуально-творчої діяльності (праці) у всі епохи і при всіх «ізмах» було і є «відсутність не лише жорсткої, але й взагалі *будь-якої залежності між якістю «трудового вкладу» і нагороди за нього»* [2, с. 10]. Ця незалежність здебільшого приводила до того, що творчі працівники (інтелектуали) одержували за свою діяльність не відповідну зарплату (винагороду).

З даної точки зору можна зробити висновок, що інтелектуально-творча діяльність (праця) взагалі не потребує винагороди, оплати. Однак це крайня позиція, оскільки винагорода і оплата – не лише допоміжний зовнішній стимул для працівника інтелектуально-творчої сфери, але і для більш ефективної самореалізації його особистості. Мова в даному випадку може йти про те, що подібних матеріальних стимулів зовсім недостатньо для того, щоб в результаті «самореалізації» виник дійсно «якісний» інтелектуальний продукт. Саме духовно-культурна якість є подальшою умовою збільшення цінності того чи іншого інтелектуального продукту, що й перетворює його в інтелектуальну власність. Щоправда, потреба в грошах може змусити людину стати на шлях прагматизму (заробітчанства) в творчості або на шлях пошуку засобів до існування «нетворчою» працею.

Отже, вибір «творчої самореалізації» зовсім не є простим наслідком потреби у винагороді, і потім – стати володарем «інтелектуальної власності». Цілком правомірно говорити про щось *«інше»*, яке штовхає, спрямовує людину на шлях самореалізації як засобу існування. Про це *«інше»* – «даймоніон» *Сократа*, «божий дар», «творчий дух», «інтуїцію» *А.Бергсона* тощо існує достатня кількість теорій. Тому ми можемо говорити про те, що це «щось інше» і є основна мета і причина творчої праці. Це *«інше»* – є прагнення *бути* для себе і для інших, причому *бути* не тільки *фізично* (на рівні біологічного виду), а *бути як людина* (на рівні особистості). Тому стимул *бути фізично* (біологічно), пов'язаний з одержанням винагороди, є взагалі не більш природно сильним, ніж стимул *бути як особистість*. Потрібно погодитись, що те, яке в праці «нетворчій» виступає як її визначальний достатній стимул, в «творчій» (інтелектуальній) діяльності є лише побічним стимулом, котрий «завуальовує», «маскує» її «дійсний стимул» [1, с. 365 - 366]. Безперечно, що людина, яка не має «дійсного», справжнього *внутрішнього стимулу* самореалізації, а переслідує цілі, характерні для «нетворчої» праці, як би вона не називалася: поетом, письменником, вченим, лише «спотворює» реальну творчу працю, виробляючи, а не створюючи *«фіктивний»*, але не інтелектуальний творчий продукт. Він не може стати інтелектуальною власністю, оскільки порушилися всі основні принципи: відповідальність, смислова наповненість, залежність, взаємозв'язок тощо. Звичайно, «фіктивний» («ерзац») «творчий» продукт може характеризувати того, ком він належить, але «з точки зору інтелектуальної недостатності і безсилля» [1, с. 367].

Це зовсім не означає, що однієї потреби в самореалізації достатньо для створення «творчого» продукту. Важливим є «зміст» самої особистості, вирішальною умовою багатства якої не є фактор «винагородити». Багатим «змістом» буде володіти той, хто вчиться, щоб одержати високу оцінку, хорошу зарплату, або, щоб його вважали «вченою» людиною. При всьому можливому співпаданні першого і другого не варто забувати, що гідна винагорода ніяк не гарантована і не має прямого відношення до *вибору мети діяльності*. Тим більше, що в реальному житті для людей, які «виплачують зарплату», і перші й другі виглядають, як правило, однаково (а другі навіть «зручніші»). Немає такого механізму, який міг би відрізнити дійсно цінний «корисний» продукт інтелектуально-творчої праці від «псевдо-продукту» («фікції» творчості). Лише культура, в якості загальнолюдського розуму, рано чи пізно вбере в себе ті «продукти», котрі адекватні, дійсно «корисні» для її розвитку. Винагорода «не є визначальним стимулом творчої, інтелектуальної праці вже тому, що поряд з творчим вона може слугувати стимулом до псевдо-творчої і нетворчої праці» [2, с. 11].

Важливо підкреслити, що людська культура заснована на *двох видах праці*, які мають різні форми розвитку, відтворення і підключення до суспільного цілого. Необхідно прослідкувати динаміку, тенденції і особливості взаємодії цих двох сфер на сучасному етапі соціального поступу і спробувати знайти найбільш адекватні для нинішньої ситуації економічні, політичні, соціальні принципи їх взаємореалізації, відповідні сучасному рівню співвідношення цих двох сфер. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли помітно «стирається» відмінність між інтелектуальною (творчою) і «нетворчою» (не інтелектуальною) діяльністю (працею). Прагнення універсалізувати, розповсюдити на все суспільство принципи ефективності, важливі для тієї чи іншої сфери суспільної діяльності, приводить, врешті решт, до «зруйнування» їх обох. Але не в плані їх тотального знищення, а в силу необхідності переходу до нових, вищих рівнів їх функціонування, обумовлених новими вимогами і запитамі соціоекономічного буття [1, с. 367].

Зазначена проблема полягає в прагненні певної частини представників творчої інтелектуальної сфери розповсюдити принципи, органічно властиві тільки інтелектуально-творчій праці. Тут і починається той самий «тоталітарний комунізм», який змістив акценти і фактично спотворив уявлення про справжню цінність «творчої» і «нетворчої», «інтелектуальної» і «не інтелектуальної» праці. Достатньо перенести адекватний інтелектуально-творчій праці *принцип «незалежності виробництва»* від винагороди (оплати) на організацію «нетворчої» (репродуктивної) праці, ми відразу одержуємо систему примусу. Парадокс полягає ще і в тому, що універсалізація цих принципів і розповсюдження їх на все суспільство боляче відображається не лише на ефективності «нетворчої» праці, але спотворює «творчу» працю, викликаючи колапс всієї соціальної системи. Причина даної ситуації ще і в тому, що системно заперечувався інститут приватної власності, що остаточно знівечило цінність інтелектуальної діяльності в цілому і творчої праці зокрема. Заперечення ринкових товарно-грошових відносин в сфері організації «нетворчої» праці і перевід її на суто «планову систему» утворює настільки неефективну економіку, що вона перестає мати потребу в самих продуктах творчої праці. А звідси закономірне спотворення сутності власності взагалі та інтелектуальної – зокрема. У зв'язку з цим виникає, по суті, непотрібність, марність інтелектуально-творчої праці» [1, с. 372]. З того факту зовсім не витікає, що не можна ставити питання про ефективні форми залучення цієї сфери суспільної праці до системи ринкових відносин. Адже інтелектуальна діяльність саме в даній системі сприяє розвитку людини, поза яким вона не може самореалізуватися.

Культурна й інтелектуальна самоідентифікація утворили в процесі історичного розвитку достатньо розвинене «інтелектуальне середовище» (простір). Його потенції можуть набути значно більших «енергій», якщо до стимулів діяльності включити розроблену й аргументовану інституцію інтелектуальної власності. В умовах, коли суспільство поляризовано по матеріальному рівню добробуту і споживання, інтелектуальна власність для значної кількості освіченого населення є засобом вирішення власних індивідуальних проблем. Вирішення цього завдання вимагає вироблення власної, національної стратегії розвитку, до якої підключені культура, освіта, інтелектуальна діяльність. На основі інституту інтелектуальної власності необхідно створити творчо-інтелектуальне культурне середовище, котре буде перепорою на шляху дестабілізуючого фактору бюрократії, носія догматизму.

Важливим пунктом на шляху даного розвитку є подолання відношення до інтелектуально-творчої праці як «суспільно-корисної». Подібний погляд давно вже втратив право на існування, але кожного разу виникає, якщо здійснюються спроби виразити його в категоріях «вартісних

стосунків», а тому в межах суто «виробничої» системи координат. Зрозуміло, що суспільство чим далі, тим більше повинно буде вкладати сили і кошти у відтворення культури й інтелектуального потенціалу. Достатньо нагадати теорію *Е.Томпфера*, згідно якої в умовах постіндустріальної (інформаційної) цивілізації, коли рівень споживання, перш за все у високорозвинених країнах, характеризується переходом від «кількості» до «якості» життя, від «суспільства масового споживання до пошуку шляхів якісного вдосконалення умов життя людини, коли знижується рівень спеціалізації, і все більшим попитом користуються спеціалісти «широкого профілю», головним засобом виробництва стають «наукові знання, інформація, де буде зайнято від 55 до 75 процентів працездатного населення [3, с. 1148]. В даному випадку основний конфлікт – між знанням і некомпетентністю, що й актуалізує роль і значення інтелектуальної діяльності і виокремлює інтелектуальну власність в особливий факт сучасного буття.

Так само американський соціолог *Р.Кроуфорд* головну роль у процесі розвитку людського суспільства відводить знанню. Фактично, інтелектуально-творчій діяльності, без якої не може бути одержано жодного знання. Сучасне суспільство він називає «суспільством знання», або «інтелектуалізованим соціумом». Нове знання приводить до виникнення нових технологій, що, в свою чергу, зумовлює економічні зміни, які приводять до соціально-економічних змін, що в підсумку є передумовою створення нової мисленнєвої парадигми або нового бачення світу. Цю модель можна використовувати для пояснення тих серйозних економічних, соціальних і політичних трансформацій, які нині відбуваються у світі. При цьому, розрізняючи поняття «знання» та «інформація», *Р.Кроуфорд* вважає, що знання – це «здатність застосовувати інформацію до конкретного роду діяльності» [3, с. 1161]. Все це переконливо доводить надзвичайно високу оцінку інтелектуальної праці, творчої діяльності, без яких не може існувати інформаційне суспільство. Тому так важливо сьогодні виокремлювати питання про інтелектуальну власність як *новий принцип*, згідно якого можна оцінювати суспільну ефективність все більш зростаючого значення ролі знання. А також пошуку шляхів «вбудовування» інтелектуального «простору», який має свої особливі закони і принципи розвитку, в «простір» сучасних ринкових відносин.

Сьогодні проблема відтворення інтелектуального потенціалу суспільства набула не лише соціально-економічного, політичного, культурного статусу, але й аксіологічно-екзистенційного. З переходом до автоматизованого виробництва і комп'ютерного забезпечення економічна потреба в масовому відтворенні інтелектуального потенціалу суспільства буде постійно зростати. Це обумовлює завдання створення і підтримки особливої системи ефективного кровообігу «суспільного мозку» («інтелекту»), котрий повинен забезпечувати гнучкий «мобільний зв'язок» як всередині інтелектуальної системи, так і зв'язок її з управлінням і творенням [5, с. 84]. Важливе значення має створення «нових інтелектуальних технологій, запровадження планування і контролю над технологічними і господарськими знаннями» [4, с. 106]. Все це говорить про необхідність інтелектуального виміру сучасного економічного буття та різних модифікацій власності. Втілення інтелектуально-творчої діяльності є важливим доповненням до приватизації і регулювання, які вносять корективи в процес розвитку інтелектуальної власності.

Зазначимо, що інтелектуально-творча діяльність, опредметнена в інтелектуальній власності, має свій спектр в діяльності ринкового механізму і розвитку приватного підприємництва, конкуренції як результатів мисленнєвої активності. Інтелектуальна діяльність в економіці забезпечує функціонування ринку, регулювання фінансової системи, гарантує наявність відповідної інституційної структури для забезпечення розвитку конкурентноспроможних технологій. Разом з тим, вирішує ті питання, з якими ринок не може впоратися. Наприклад, це сфера освіти, оточуюче середовище, соціальний захист, культура тощо. Крім того, до певної міри гарантувати рівні можливості участі в соціоекономічних відносинах більшості населення. Останнє відіграє важливу роль в формуванні «рівного доступу до економічної і політичної влади» [1, с. 382].

«Інтелектуалізація» економічного буття, забезпечуючи його ефективність і продуктивний творчий розвиток, що так важливо для кожного індивідуального життя, завжди була і залишається найдорожчою цінністю. На кожному етапі розвитку людства три проблеми залишаються ключовими: прожити довге і здорове життя, набути знань, мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримки гідного соціального й матеріального статусу. Те або інше вирішення цих проблем визначає не лише образ життя, але й має позитивний вплив – і прямиий, і опосередкований, на «капітал людського потенціалу, ефективність виробництва і можливості з точки зору активної життєвої і соціальної позиції» [4, с. 108]. У цьому аспекті інтелектуальна власність як результат активної творчо-мисленнєвої діяльності є гарантом політичних, економічних і соціальних свобод,

реалізацій продуктивних здібностей, гарантії прав людини, її гідності. Їх збагачення можливе при умові реалізації інтелектуально-творчих здібностей і ціннісного світу власного «Я» - головної умови доступу до власності.

Важливим є те, що крізь призму інтелектуальної власності виникає можливість більш конструктивно поглянути на матеріальне багатство. Безперечно, багатство відіграє величезне значення в житті людей, але його не варто перебільшувати, зокрема для визначення статусу інтелектуальної власності. По-перше, багатство не є обов'язковою умовою демократії, збереження і примноження духовно-культурного надбання. По-друге, багатство саме по собі не гарантує правову і соціальну охорону та збереження власності. По-третє, людські потреби не зводяться до матеріального збагачення: довге й здорове життя, залучення до культури і науки, творча й суспільна активність були і залишаються більш важливими, ніж примноження багатства. Іншими словами, «рівень життя не зводиться до матеріального достатку, а «економічний рай» не є тотожний людському розвитку. Так само як інтелектуальна власність не може бути ототожнена з матеріальною (предметно-речовинною) власністю» [1, с. 383]. Іншими словами, поки в суспільстві не буде максимально використовуватися (і винагороджуватися) інтелектуальна власність, економічний, соціальний добробут досягнутий не буде. Якщо одержаний дохід в достатній мірі буде інвестований в розвиток інтелектуальної власності, то це означає одночасно і людський розвиток, і відповідність економічних показників вимогам сучасної (постіндустріальної) цивілізації.

Без сумніву, темпи прогресу в сфері розвитку інтелектуального потенціалу сьогодні не мають прецедентів. Концепція людського розвитку розглядає інвестування в розвиток інтелектуального, отже, людського потенціалу як «двополюсний процес». По-перше, це розширення можливостей людини шляхом набування знань, удосконалення професійності. По-друге, це процес використання людиною набутих знань і здібностей для виробничих цілей, культурної, духовної, мисленнєвої, політичної діяльності. Определення в цьому процесі ролі і значення інтелектуальної діяльності легалізує інтелектуальну власність, завдяки якій можна виявити відмінність концепції «людського розвитку» від концепції «людського капіталу». А також інших концепцій, котрі зводять людський розвиток (самореалізацію людини) до єдиного аспекту: формування ресурсів для виробничої діяльності.

В умовах ринку право, вибір і можливості особистості не підлягають якому-небудь обмеженню. Розуміння своєї свободи – за умови володіння власністю, ставить перед необхідністю залучати соціально відповідальні форми розвитку ринкових відносин. Суспільний добробут, добробут особистості – поняття взаємопов'язані, тому процес розвитку людського потенціалу вимагає наявності почуття єдності і механізму справедливого розподілу благ процесу. Що знову ж таки «опосередковується і забезпечується інтелектуальним фактором» [4, с. 111].

Без сумніву, інтелектуальний фактор ставить вимогу соціально-філософським дослідженням сьогодні вийти на нові рівні осмислення економічного буття. Зокрема, акцент А.Сена на проблемі, що кінцевою метою розвитку повинне бути підвищення якості життя людей. Але ця мета опинилась «в тіні» в результаті захоплення ідеями економічного зростання і пов'язаною з ним підтримкою розвитку «вільного капіталізму». Два останніх моменти взаємодоповнювали один одного. Безпроблемне функціонування ринкових механізмів розглядалося як найбільш «солідна» гарантія економічної ефективності зростання. Однак розгортання інтелектуальної діяльності змінило перспективи розвитку. Тепер орієнтація на інтереси людини почали витісняти напрямки, спрямовані тільки на одержання прибутку. Інтелектуально-творча діяльність розширяє сфери інтересів. Зокрема, оволодіння власністю загострює увагу до інших проблем, в тому числі до розподілу доходів, одержання прибутку тощо. Поза цим з'являється необхідність високої оцінки множини інших моментів: освіта, захищеність, свобода, участь в управлінні державою тощо [1, с. 386 - 387].

Існує певна залежність між розвитком людини і теорією «людського капіталу» (розвитком людських ресурсів). Розвиток людини є кінцевим результатом, а процес людського розвитку може багато в чому сприяти економічному зростанню (завдяки удосконаленню «людського капіталу» і технологій), і опосередковано може сприяти «просуванню» на шляху розвитку людини загалом. Розвиток людини і теорія «людського капіталу» можуть погодитись з тим, що можливості людини є найбільш важливим внеском у виробництво, але людський розвиток має принципові відмінності з точки зору оцінки досягнень розвитку людських можливостей як кінцевої мети. Що є цінним саме по собі, незалежно від того, який вплив цей фактор здійснює на виробництво, отримання доходів або примноження власності. Навпаки, «зростання об'єму виробництва, багатства повинно розглядатися

як засіб підвищення рівня життя людей. Отже, їх добробуту, багатства, запорукою чого завжди була і є власність» [1, с. 387].

Висновки. Інтелектуальна власність не може відбутися без збереження і примноження інтелектуального потенціалу суспільства. Для цього людству важливо здійснити правильний вибір: або воно трансформує «інтелектуальну культуру», йдучи услід за цінностями постіндустріальної (економічної) цивілізації, або зможе змінити ціннісні координати в ім'я збереження її основних досягнень. Вибір цей особливо важливий в умовах досяжної «зрілості» під впливом автоматизації, комп'ютеризації виробництва, необхідності в масовому відтворенні інтелектуально-творчої робочої сили, здатної контролювати і управляти складно структурованим виробництвом і всією сферою діяльності. На цьому етапі *створення і відтворення* цієї діяльної сили вже перестає бути «приватною справою» кожного конкретного інтелектуала і перетворюється у все більш соціально-економічну, політичну й культурну прерогативу суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д.Базилевич, В.В.Ільїн. — К.: Знання, 2008. — 687 с.
- 2.Глинчикова А.Г. Может ли быть товаром интеллект и продукт его труда / А.Г.Глинчикова // Вопросы философии. — 1997. — № 3. — С. 3—15.
3. Історія економічних учень / [за ред. В.Д. Базилевича]. — К.: Знання, 2004. — 1300 с.
4. Плаксунова Т.А. Экономический рост и становление концепции экономического развития / Т.А. Плаксунова // Философия хозяйства. — 2004. — № 5(35). — С. 104—116.
5. Psachropoulos G. Education for Development. An Analysis of investment Choices / G. Psachropoulos, M. Woodhall. — Oxford, 1995.